

КРИТЕРІЇ ТА ПОКАЗНИКИ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ У МАЙБУТНІХ ІНСПЕКТОРІВ ОДПН МНС УКРАЇНИ

У статті здійснено теоретичний аналіз сутності професійного саморозвитку та виділено його компоненти, критерії та показники сформованості. На основі критеріїв професійного саморозвитку проведено дослідження та описано рівні його розвитку у курсантів ВНЗ МНС України – майбутніх інспекторів ОДПН МНС України. У результаті дослідження зроблено прогноз щодо професійного становлення майбутніх інспекторів ОДПН та обґрунтовано необхідність розробки комплексу заходів та цілісної системи формування професійного саморозвитку у курсантів – майбутніх інспекторів ОДПН МНС України.

Ключові слова: професійний саморозвиток, компоненти професійного саморозвитку, критерії та показники професійного саморозвитку, самовизначення, самовдосконалення, самоактуалізація.

На сьогодні система МНС України, яка гарантує цивільний захист на державному рівні, потребує працівників такого рівня, які мають сучасну освіту, підприємливість, можуть самостійно приймати відповідальні рішення у ситуації вибору, прогнозуючи можливості їх наслідків; працівників, здатних до співпраці, відрізняються високим рівнем динамізму, мобільності та конструктивності, мають розвинуте почуття відповідальності за рівень безпеки у країні. Тож на перший план висувається завдання не лише підготувати спеціалістів вузької кваліфікації, а й формування у них здатності набувати нових умінь, творчої активності поряд із високою мірою відповідальності у прийнятті рішень, а також широкої професійної поінформованості.

Постановка проблеми: У сучасних соціокультурних умовах метою професійної освіти є підготовка творчого спеціаліста, який має потребу у постійному професійному саморозвитку. Вирішення цього завдання все частіше пов'язується із розвитком особистісних якостей майбутнього спеціаліста, із розвитком його практичних умінь та навичок, необхідних для ефективної, результативної та самостійної професійної діяльності. Завдання, які необхідно вирішувати у навчально-виховному процесі ВНЗ МНС України, мають включати підготовку працівника, який володіє професійними знаннями, а також уміннями набувати їх у раціонально організованій самостійній діяльності та здійснювати цілеспрямований професійний саморозвиток у цій діяльності. Отже важливим фактором для підготовки конкурентоспроможного спеціаліста є націленість його ще під час навчання та виховання у ВНЗ на професійний саморозвиток.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розгляд проблеми. Проблема саморозвитку була предметом наукових пошуків багатьох вчених. Певні її аспекти відображені в працях Сократа, Демокрита, Ж. Руссо; принципи професійного саморозвитку досліджували Я. Коменський, А. Макаренко, І. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.

Проблемою професійного саморозвитку майбутнього спеціаліста займалися як вітчизняні, так і закордонні психологи, педагоги та філософи: М. Бердяєв, П.Блонський, Г.Гегель, І.Кант, І.Кон, А.Леонтьєв, А.Маслоу, Р.Немов, А.Петровський, К.Платонов, К.Роджерс, С.Рубінштейн, В.Соловйов та інші. В останні роки різним проблемам професійного саморозвитку були присвячені наукові праці К. Абульханової-Славської, О. Бодальова, М. Боритка, С. Елканова, В. Іванова, Л. Мітіної, Н. Нікітіної, Ю. Орлова, Т. Паштова, М. Сергєєва, П. Харченка та ін. Досліджено особливості, умови та потенціал професійного саморозвитку майбутніх працівників педагогічної сфери (Серебрянська О.Д., Тихонова Т.В., Цокур Р.М.) та педагогів військового ВНЗу (Костогризів М.М.). Проте праць, присвячених проблемі професійного саморозвитку майбутніх фахівців служби Цивільного захисту, зокрема майбу-

тніх інспекторів органів та підрозділів Державного пожежного нагляду МНС України на сьогоднішній день не виявлено.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичний аналіз сутності професійного саморозвитку, виділення його компонентів, критеріїв та рівнів сформованості у майбутніх інспекторів ОДПН МНС України, а також проведення дослідження щодо виявлення цих показників у курсантів – майбутніх інспекторів ОДПН МНС України.

Автори нового тлумачного словника української мови дають таке визначення цього поняття: саморозвиток – це розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами. Саморозвиток здійснюється власними силами, без впливу або сприяння яких-небудь зовнішніх сил [7, с.144]. Принцип саморозвитку покладений в основу особистісного та професійного розвитку; він визначає здатність особистості перетворювати свою життєдіяльність в предмет практичного новоутворення і зумовлює перехід до вищої форми життєдіяльності особистості – творчої самореалізації.

Під час розгляду робіт П. Кондратьєва, виділимо, що «саморозвиток визначається як діяльність, яку людина спрямовує на себе і метою якої є тривалі самозміни особистості в напрямку свого „ідеального Я”. У цій діяльності самовизначення особистості виступає як базовий процес, який визначає зміст саморозвитку» [3, с.11]. Тобто вчений розглядає саморозвиток як один із самофеноменів поряд із самовизначенням, самовдосконаленням, самоактуалізацією, самореалізацією [3].

Існує взаємовплив особистісного та професійного саморозвитку, неподільність особистісного розвитку і професійного становлення.

Аналізуючи положення гуманістичної філософії про людину як суб'єкт відносин, яка здатна на самовдосконалення, самореалізацію та самоорганізацію, К. Абульханова-Славська розглядає особистісний саморозвиток як внутрішній процес самозаміни системи внаслідок дії власних суперечностей, вищий рівень саморуку, саме ця самозаміна грає роль головного внутрішнього механізму індивідуально-особистісного розвитку. Якісним показником процесу становлення суб'єктності людини є її цілеспрямований саморозвиток. При цьому система, що розвивається, має бути відкритою, оскільки внутрішні ресурси не можуть довго забезпечувати себе [1].

Як внутрішній процес, визначений спосіб реагування людини на вплив середовища, усвідомлене вдосконалення себе самою людиною описують процес саморозвитку такі вчені, як М. Бахтін, Г. Гегель, К. Роджерс, Г. Щедровицький. Професійний саморозвиток є невід'ємною складовою системи особистісного саморозвитку людини, базовою складовою якістю професійної компетентності працівника.

Розглядаючи питання саморозвитку у професійно-особистісному становленні майбутнього працівника, Н. Масовер та Н. Нікітіна визначають професійний саморозвиток як свідому діяльність, спрямовану на повну самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері діяльності, яка визначає його майбутню професію [5].

Таким чином, ми визначаємо *професійний саморозвиток як розвиток у курсанта особистісних, професійно важливих рис, загальних (інтелект) та спеціальних (професійних) творчих здібностей.*

Л. Мітіна розуміє професійний саморозвиток як зростання, становлення, інтеграцію та реалізацію у професійній діяльності професійно значущих особистісних рис та здібностей, професійних знань й умінь, засобами професійного саморозвитку нею визначені самовиховання, самоосвіту, самовдосконалення в поєднанні з практичною професійною діяльністю [6, с.139].

Досліджуючи проблему самовдосконалення майбутніх працівників, М. Чобітько виокремив саморозвиток як компонент технології самостійної роботи поряд із самовихованням, самоосвітою та самоактуалізацією, вказуючи, що саморозвиток – це усвідомлена діяльність, спрямована на вдосконалення особистості відповідно до вимог професії [8, с.60]. Враховуючи мету нашого дослідження, це визначення містить суттєві характеристики і професійного саморозвитку, адже професійний саморозвиток є невід'ємною складовою системи особистіс-

ного саморозвитку людини, віковою особливістю розвитку психіки майбутнього працівника та спрямований на формування його творчої індивідуальності.

У результаті проведеного нами аналізу можна констатувати, що дослідників об'єднує думка про те, що професійний саморозвиток – це свідомо діяльність, спрямована на вдосконалення своєї особистості до вимог професії, відповідно, зорієнтована на підвищення якості освіти. Проте деякі вчені розглядають професійний саморозвиток як окрему складову системи самостійної роботи майбутніх працівників поряд із самовихованням, самоосвітою та самоактуалізацією [8], інші - акцентують увагу на тому, що самовиховання, самоосвіта, самовдосконалення є засобами професійного саморозвитку [6].

На основі проведеного теоретичного аналізу можна стверджувати, що сутності, особливостям формування, механізмам розвитку та критеріям сформованості у процесі професійного саморозвитку майбутніх педагогів та працівників інших професій є в науковій літературі приділено достатньо уваги, проте проблема професійного саморозвитку майбутніх інспекторів ОДПН є недостатньо дослідженою, саме тому вважаємо необхідним та актуальним розглянути сутність, виділити компоненти, критерії та показники сформованості, а також описати рівні його розвитку у курсантів – майбутніх інспекторів ОДПН МНС України

На основі аналізу сутності понять “саморозвиток”, “саморозвиток майбутнього спеціаліста”, спираючись на праці провідних учених (В. Андрєєва, П. Каптьорева, П. Кондратьєва, Н. Кузьміної, К. Левітана, Н. Масовера, Л. Мітіної, М. Чобітько та інших), ми розумітимемо поняття “професійний саморозвиток майбутнього інспектора ОДПН” як *особливий вид суб'єкт-об'єкт-суб'єктної цілеспрямованої діяльності курсантів - майбутніх інспекторів ОДПН із розвитку та удосконалення професійних знань, професійних умінь, професійних якостей, що необхідні для успішного освоєння та виконання професійної діяльності із наглядово-профілактичним напрямом*. Ґрунтуючись на положеннях [3, 6], вважатимемо провідними чинниками саморозвитку особистості майбутніх інспекторів ОДПН в умовах вищого навчального закладу такі, як: зміст освіти, сам процес організації освіти (методика навчання, що одночасно спонукає активне самопізнання, стимулює самоосвіту, особистісний саморозвиток); ділове й міжособистісне спілкування «курсант-курсант», «курсант-взвод», «курсант-викладач» та ін. Під час навчально-виховного процесі одними з основоположних мають стати принципи розвитку й саморозвитку майбутніх спеціалістів, сучасна вища освіта в ВНЗ МНС України повинна повернути на реалізацію цієї ідеї не тільки зміст освіти, а й процес взаємодії викладачів вищих навчальних закладів із курсантами, для набуття ними професійних знань, умінь, якостей, що є основою професійного саморозвитку майбутнього спеціаліста.

На основі вивчення вказаних робіт із проблеми професійного саморозвитку майбутнього спеціаліста нами визначені наступні важливі для подальшого дослідження положення: професійний саморозвиток спеціаліста триває протягом усього періоду службової та професійної діяльності, починаючи із навчання у ВНЗ, де закладаються його основи; кожен вид професійної діяльності має свою специфіку, яка вимагає певного переліку професійно важливих якостей; для професійного саморозвитку необхідним є особистісне прийняття майбутньої сфери діяльності ще й період навчання у ВНЗ; є можливості управляти процесом професійного саморозвитку як ззовні, так і за допомогою саморозвитку самого курсанта [5]. Таким чином, враховуючи викладене вище, *професійний саморозвиток нами визначено як багатокomпонентна особистісно і професійно значуща діяльність майбутніх інспекторів ОДПН, яка сприяє формуванню індивідуального стилю професійної діяльності, допомагає осмисленню передового досвіду та власної самостійної діяльності і є засобом самопізнання та самоудосконалення*.

На основі узагальнення результатів досліджень [4, 8, 9] у галузі професійного саморозвитку, вважаємо за доцільне виділити наступні структурні компоненти процесу професійного саморозвитку майбутніх інспекторів ОДПН: **мотиваційно-цільовий, змістовно-операціональний та рефлексивний**.

На нашу думку, мотиваційно-цільовий компонент являє собою сукупність умов, які визначають спрямованість та величину зусиль, які докладаються з метою досягнення цілей перетворення (саморозвитку): цей компонент здійснює підготовку цілеспрямованості професійної поведінки.

Змістовно-операціональний компонент відображає обсяг тієї інформації, якою оволодівають майбутні інспектори ОДПН у процесі професійно-психологічної підготовки. Це ті знання, уміння та навички, які повинні бути сформованими і розвинутими, тобто кваліфікаційний рівень, до якого має бути підготовлений курсант – майбутній працівник із наглядно-профілактичним напрямом діяльності. Цей компонент також являє собою систему наукових знань, умінь та навичок, відношень до них та досвіду творчості у професійній діяльності, оволодіння якими забезпечує різнобічний розвиток особистості.

Рефлексивний компонент передбачає наявність об'єктивної оцінки своїх дій курсантами у процесі цілеспрямованого професійного саморозвитку. Активна рефлексивна позиція є необхідною умовою саморозвитку курсантів – майбутніх працівників ОДПН. Її відсутність практично повністю виключає можливість як його особистісного, так і професійного саморозвитку.

Спираючись на виділені нами структурні компоненти професійного саморозвитку майбутніх інспекторів ОДПН та на основі робіт [3, 9], нами визначено критерії професійного саморозвитку у курсантів – майбутніх інспекторів ОДПН. До цих критеріїв ми відносимо професійну спрямованість, здатності до здійснення професійного саморозвитку та сформованість рефлексивних умінь.

Перший критерій – професійна спрямованість особистості курсанта – визначається наступними показниками: високий рівень внутрішньої мотивації, готовність до професійного саморозвитку та потреба у ньому.

Другий критерій – наявність у курсанта здатностей до здійснення професійного саморозвитку – визначається обсягом тих знань і умінь, які курсант отримує у процесі професійно-психологічної підготовки та які необхідні для здійснення професійного саморозвитку; потребою у професійних знаннях, уміннях та навичках, а також умінням проектувати та здійснювати власний професійний саморозвиток.

Третій критерій – сформованість рефлексивних умінь – визначається наявністю об'єктивної оцінки своїх дій у процесі цілеспрямованого професійного саморозвитку і корекцією отриманих результатів.

Для вирішення завдання поставленого перед нами дослідження щодо виявлення рівнів професійного саморозвитку у курсантів – майбутніх інспекторів ОДПН, спочатку необхідно виявити рівні розвитку такої особистісної якості, як професійний саморозвиток.

На основі виділених нами критеріїв та враховуючи результати досліджень [5, 8], ми виділили високий, середній та низький рівні професійного саморозвитку курсанта – майбутнього інспектора ОДПН.

Отже, для **високого рівня професійного саморозвитку** майбутніх інспекторів ОДПН є характерними переважаючі морально-духовні мотиви і пізнавальної діяльності, яка є самостійним видом духовно-практичної діяльності; висока внутрішня мотивація щодо отримання знань і практичних навичок, готовність та потреба у професійному саморозвитку; знання сутності процесу професійного саморозвитку; особистісна зацікавленість у визначенні його значимості; внутрішня потреба у професійних знаннях, уміннях та навичках; пошук інформації, якої не вистачає для виконання професійних завдань; активна позиція у самостійному здобуванні знань; уміння проектувати та здійснювати власний професійний саморозвиток; наявність об'єктивної оцінки своїх дій; самоаналіз та самооцінювання; виявлення труднощів у процесі власної діяльності та прагнення до корекції отриманих результатів, а також пошук найбільш оптимального вирішення ситуації.

Для **середнього рівня професійного саморозвитку** майбутніх інспекторів ОДПН характерними є наявність як внутрішньої, так і зовнішньої мотивації у навчальній діяльності,

на отримання високих та середніх оцінок у навчанні; позитивне ставлення до кар'єри; ситуативне включення у процес отримання знань щодо професійного саморозвитку; переконаність у значимості процесу, але нерозуміння шляхів його здійснення та досягнення; поверхневий знання сутності процесу професійного саморозвитку; часткова потреба у пошуку інформації та професійних знань, умінь та навичок, яких не вистачає для здійснення завдань професійної діяльності; наявність елементів самостійності у здобуванні знань; намагання проектувати власний професійний саморозвиток та здійснення системи дій із саморозвитку. Характерними є проведення аналізу структури своєї діяльності та різних способів розв'язання труднощів, які виникають під час виконання професійних завдань; наявність стану пошуку нових способів розв'язання ситуації, який є достатньо вираженим.

Нарешті, низький рівень професійного саморозвитку у курсантів характеризується такими особливостями, як: ситуативна мотивація навчання; відсутність прагнення до професійного удосконалення та зацікавленості у отриманні нової інформації. Основною рушійною силою навчальної діяльності у таких курсантів є зовнішні стимули: *уникнення покарання, догани, позачергового наряду або заохочення у вигляді звільнення, відпустки і т.п.* Також характерними є утруднення у визначенні сутності процесу професійного саморозвитку; відсутність особистісної зацікавленості у визначенні його значимості; відсутність потреби у професійних знаннях, уміннях та навичках, у пошуку нової інформації у процесі вирішення професійних завдань; низький рівень активності та самостійності у отриманні нових знань; відсутність умінь щодо проектування та здійснення власного професійного саморозвитку; слабкою вираженістю наявності пошуку способів вирішення утруднень; труднощі у виборі правильного рішення; відсутність значимості процесу коректування дій; *прагнення до осмислення і аналізу явищ власної свідомості і діяльності відсутнє.*

Під час проведення *дослідження щодо виявлення рівнів професійного саморозвитку* у курсантів - майбутніх працівників ОДПН МНС України було здійснено замір на основі виділених нами рівнів професійного саморозвитку. У дослідженні брали участь курсанти 1, 2, 3 та 4 курсу Факультету пожежної безпеки АПБ імені Героїв Чорнобиля МНС України у кількості: 78 курсантів 1 та 2 курсів та 92 курсанти 3 та 4 курсів.

Аналіз отриманих результатів дозволяє констатувати, що у більшості курсантів проявляються на низькому рівні такі якості, як внутрішня мотивація, готовність до професійного саморозвитку та взагалі потреба у ньому. Досліджуючи динаміку вказаних якостей на основі порівняльного аналізу їх прояву у курсантів молодших та старших курсів ми можемо відмітити, що зміни у проявленні та зростанні вказаних якостей прослідковуються слабкі.

Майже в усіх курсантів на низькому рівні є знання про процеси професійного саморозвитку; низька активність та самостійність у отриманні цих знань, низький рівень потреби у здобуванні нової інформації, нових знань, умінь та навичок, необхідних для виконання професійних завдань; прослідковується невміння проектувати та здійснювати власний професійний саморозвиток. Можливо така картина зумовлена специфікою умов навчально-виховного процесу у ВНЗ МНС України.

Аналіз результатів дослідження щодо виявлення рівня професійного саморозвитку майбутніх інспекторів ОДПН за критерієм сформованості рефлексивних умінь свідчить про те, що у переважаючій більшості курсантів рефлексивні уміння мають низький рівень. Можемо припустити, що акцентуючи увагу саме на розвиткові рефлексивних умінь та навичок у процесі професійно-психологічної підготовки курсантів – майбутніх інспекторів ОДПН, існує висока ймовірність спрямування їх на професійний саморозвиток уже під час навчання у ВНЗ МНС України.

Отже, на основі отриманих нами у ході дослідження із виявленні рівнів професійного саморозвитку у майбутніх інспекторів ОДПН можна констатувати відсутність у більшості курсантів можливостей щодо проведення аналізу власної навчальної та професійної діяльності із метою її удосконалення, низький рівень або відсутність використання різних прийомів

та методів самостійної професійно-психологічної підготовки до майбутньої професійної діяльності із наглядово-профілактичним напрямом.

Таким чином, отримані результати дозволяють прогнозувати, що лише деякі курсанти – майбутні інспектори ОДПН після завершення навчання у ВНЗ будуть здатними до постійного професійного зростання і розвитку професійно важливих особистісних якостей у процесі професійного становлення інспектора ОДПН. Таким чином, результати, отримані у ході нашого дослідження, свідчать про те, що під час проведення традиційного навчально-виховного процесу у ВНЗ недостатньо намічені та реалізуються цілі щодо професійного саморозвитку майбутнього спеціаліста. Отже виникає необхідність у розробці комплексу заходів та цілісної системи формування у курсанта - майбутнього інспектора ОДПН професійного саморозвитку.

Подальша робота в руслі проблеми професійного саморозвитку майбутніх інспекторів ОДПН МНС України дозволить конкретизувати умови та фактори, що впливають на процес професійного саморозвитку курсантів - майбутніх інспекторів ОДПН МНС України у процесі їхньої фахової підготовки у ВНЗ МНС України.

Список літератури:

1. **Абульханова-Славская К.А.** Деятельность и психология личности / Ксения Александровна Абульханова-Славская М. : Наука, 1980. 334 с.
2. **Бодалев А.А.** Акмеология как новая научная дисциплина // Известия АПСН. № 2. М., 1997. – С. 7–13.
3. **Кондратьев П.В.** Особенности и факторы саморазвития личности учителя на этапах зрелого возраста: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 „Педагогическая психология” / П. В. Кондратьев. – Москва, 2007. – 26с.
4. **Кузікова С.Б.** Актуальність напрацювання студентами-психологами досвіду особистісних змін в контексті професійного саморозвитку. Materialy V Miedzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzen Europy – 2009». Volume 14. Psychologia i socjologia. – Przemysl. Nauka i studia – 64 str. Str. 11-15.
5. **Масовер Н.Ю.** Саморазвитие студента в профессионально-личностном становлении преподавателя естественнонаучной дисциплины : методическое пособие. „Педагогическая практика студентов университета с дополнительной квалификацией „химия” / Н. Ю. Масовер, Н. И. Никитина – Новгород : НовГУ, 2005. – Т. 13, вып.2.
6. **Митина Л.М.** Психология развития конкурентоспособной личности / Лариса Максимовна Митина. – М. : МПСИ; Воронеж : МОДЭК, 2002. – 400 с.
7. **Новий** тлумачний словник української мови [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2000 – Т. 4. – 2000. – 941с.
8. **Чобітько М.Г.** Самовдосконалення студентів-майбутніх учителів – у процесі особистісно орієнтованої професійної підготовки / М.Г. Чобітько // Педагогіка і психологія. – 2004. – №1(42). – С. 57–69.
9. **Чудина Е.Е.** Дидактические условия становления профессионально-личностного саморазвития будущего учителя на начальном этапе педагогической подготовки в вузе: дис. на соис. уч. степ. канд. пед. наук (13.00.08)/ ВГПУ; Научный руководитель – Н.М. Борытко. – Волгоград, 2002.

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ СФОРМИРОВАННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМОРАЗВИТИЯ У БУДУЩИХ ИНСПЕКТОРОВ ОГПН МЧС УКРАИНЫ

В статье осуществлен теоретический анализ сущности профессионального саморазвития и выделены его компоненты, критерии и показатели сформированности. На основании критериев профессионального саморазвития проведены исследования и описаны уровни его развития у курсантов вузов МЧС Украины - будущих инспекторов ОГПН МЧС Украины. В результате исследования сделан прогноз относительно профессионального становления будущих инспекторов ОГПН и обоснована необходимость разработки комплекса мероприятий и целостной системы формирования у курсантов - будущих инспекторов ОГПН профессионального саморазвития.

Ключевые слова: профессиональное саморазвитие, компоненты профессионального саморазвития, критерии и показатели профессионального саморазвития, самоопределение, самосовершенствование, самоактуализация.

N.P. Vovk

CRITERIA AND INDICATORS OF FORMING OF PROFESSIONAL SELF-DEVELOPMENT AS TO FUTURE INSPECTORS OF FIRE PREVENTION SERVICE OF THE MINISTRY OF EMERGENCIES OF UKRAINE

In the article a theoretical analysis of the essence of professional self-development was made and its components, criteria and indicators of development were accentuated. On the basis of the criteria of professional self-development the research was carried out and the levels of its development in cadets of Ministry of Emergencies of Ukraine - the future inspectors of Fire Prevention Service of the Ministry of Emergencies of Ukraine were described. In the course of research the forecast of future professional inspectors of Fire Prevention Service was done and the necessity of development of measures and integrated system of cadet – the future inspector of Fire Prevention Service of professional self-development was substantiated.

Key words: professional self-development, professional self-development components, criteria and indicators of professional self-development, self-determination, self-actualization.

